

СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 903.2/903.2903/8:737, 1(477.52)
DOI: 10.31651/2076-5908-2020-1-135-144

БАКАЛЕЦЬ Олексій Андрійович,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Orcid ID: 0000-0002-6503-416X
e-mail: bakalec_alex@ukr.net

КУРОК Олександр Іванович,
доктор історичних наук, професор, ректор Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Orcid ID: 0000-0001-5161-6938
e-mail: gnpuoffice@gmail.com

СКАРБ МОСКОВСЬКИХ ТА ШВЕДСЬКИХ МОНЕТ СЕРЕДИНИ XVII ст. ІЗ с. ВОЙНАШІВКА БАРСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Автори статті роблять спробу проаналізувати кількісний та якісний склад, виявленого у 2018 р. на Вінниччині «гаманця» з мідними монетами Московського царства та Прибалтійських володінь Швеції 50–60-х рр. XVII ст., охарактеризувати негативні наслідки грошової реформи 1655–1663 рр. царя Олексія Михайловича (1645–1676) для Московії та Гетьманської України, пропонують власні варіанти появи гаманця з дрібними мідними монетами на території Поділля.

Ключові слова: Гетьманщина, Московське царство, Прибалтійські володіння Швеції, мідна копійка, мідна деньга, солід, грошова реформа 1655–1663 рр., «Мідний бунт».

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена потребою визначення ролі в грошовому обігу України і, зокрема Поділля в середині XVII ст., мідної копійки та деньги Московського царства, відкарбованих у період проведення грошової реформи 1655 – 1663 рр. царя Олексія Михайловича (1645–1676).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вивчення грошового обігу, ролі західноєвропейських та московських срібних та мідних монет на території України періоду Гетьманщини (1648–1782 рр.) присвятили свої наукові праці відомі українські нумізмати: І. Спаський [15], М. Котляр [11], Р. Шуст [17], Г. Голиш [7], О. Курок [12], О. Бакалець [1; 2; 3; 4; 5; 12], В. Нечитайло [14], В. Шерстюк, М. Коваленко [16], А. Ключев [6; 8; 9; 10], В. Белашов [5; 6] та інші. Важливу інформацію по досліджуваній проблемі містять праці радянської дослідниці В. Мельникової [12]. Водночас у вказаній проблематиці є багато прогалин, які варто заповнити.

Відомий український радянський дослідник І.Г. Спаський, вивчивши монетні та письмові джерела, вказав на безпосередній зв'язок грошової реформи 1655–1663 рр. Олексія Михайловича із спробою створити об'єднуючу для Московського царства та Гетьманщини монетну систему, відділити український грошовий ринок від західноєвропейського, насамперед від польського. Він присвятив проблемам грошового обігу, лічбі монет на московських та українських землях свої фундаментальні праці: «Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк» (1962 р.) [15], «Денежное хозяйство Русского государства в середине XVII века и реформы 1654 – 1663 гг.» (1960 р.) та інші.

Позитивний та негативний вплив грошей Московського царства, Речі Посполитої та інших держав на український грошовий ринок середини XVII ст. розкрив М.Ф. Котляр у своїй праці «Грошовий обіг на території України доби феодалізму» (1971 р.). Можна частково погодитися із думкою цього дослідника про те, що московські монети і насамперед, срібна копійка Олексія Михайловича (1648–1676), зайняли 4 місце після польської, німецької та шведської монет в грошовому обігу України, а також, що майже усі знахідки мідних копійок Олексія Михайловича були зафіксовані у Києві та його околицях, де стояв московський гарнізон. У 1658 р. Київський воєвода Батурін доносив московському царю, що надісланих як жалування місцевому гарнізону 154 мідних полтинників «полковник и начальне люди и солдаты не взяли, потому, что в Киеве казаки и мещане, и торговые люди не токмо полтинников – и мелких денег ни за что не имеют» [11, 128].

А. Мельникова у нумизматичному дослідженні «Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Первого» (1989 р.) більш глибоко розкрила особливості функціонування грошової системи Московського царства, показала присутність в скарбах Гетьманщини другої половини XVII ст. московських срібних та мідних монет, особливості функціонування грошової системи Московського царства, але проблемі випуску та функціонування мідної копійки за царя Олексія Михайловича не приділила належної уваги [13].

Автор монографії «Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648 – 1781 рр.)» (2012 р.) на основі аналізу 357 скарбів України другої половини XVII ст., а також у монографії «Скарби Поділля XIV – середини XVII ст. Документи і матеріали» (2017 р.), показав домінуючу роль європейської дукатово-талерної монети та їх фракцій в грошовому обігу Гетьманщини та Поділля, зокрема довів той факт, що із 20 країн Європи та Сходу, зафіксованих ним у дослідженні, монети Московського царства, переважно срібні та мідні копійки – «чешуйки», займали лише 6 місце у загальному рейтингу країн-емітентів та здебільшого використовувалися в грошовому обігу разом із європейськими державами у невеликій кількості [3; 4].

Щодо мідної копійки Олексія Михайловича, то у переліку скарбів у монографії О.А. Бакальця, вони зафіксовані у 3 скарбах м. Києва (№ 6 – 98 (100%) мідних копійок 1659–1663 рр. псковського карбування; № 8 – на Софіївській площі виявлено 61 (82 %) мідна копійка 1659–1663 рр. і 6 сплавів із цих монет; № 10 – на Старому місці виявлено у глиняному глечуку 772 монети: 58 срібних копійок і 714 (92,48 %) мідних копійок Олексія Михайловича [131–132] та у 2 – Полтавської області: № 175 с. Портянки Диканський р-н) – мідні копійки Олексія Михайловича 1655–1663 рр. разом із дрібними мідними і білонними монетами Речі Посполитої, Прибалтійських володінь Швеції); № 177 с. Стасі Диканського р-ну – виявлено 1362 монети Речі Посполитої, Прибалтійських володінь Швеції, Пруссії, Шотландії та 1 срібна і 2 (0,14%) мідних монет Олексія Михайловича Московського царства [3, 172].

У 2017–2019 рр. на території Сумщини було виявлено «втрачений гаманець» та скарб з монетами досліджуваного періоду. Перший комплекс був виявлений на околиці с. Галка Роменського р-ну на березі р. Ромен. Знахідка нараховувала 32 соліди, гроші, півтораки Прибалтійських володінь Швеції, Речі Посполитої, Бранденбургу та 2 (6,25%) мідних копійки царя Олексія Михайловича (перша відкарбована на Новгородському монетному дворі, друга – на Московському) [16, 93]. Другий комплекс був виявлений у 2018 р. в с. Будища Глухівського р-ну на території колишнього Петропавлівського монастиря і переданий у 2019 р. до Національного заповідника «Глухів». Нами проведено аналіз цього комплексу. Скарб має вагу 210 г і нараховує 240 мідних монет Речі Посполитої,

Прибалтійських володінь Швеції та Московського царства середини XVII ст. У скарбі присутня одна мідна копійка (0,41 %) дрогового типу із затертими написами («Царь, великий князь Великая и Малая Руси») та гербом (вершник на коні з списом) належить до часу правління царя Олексія Михайловича. Вага мідної копійки складає 0,56 г, діаметр – 13x11 мм. Монета масивна і відкарбована на Новгородському монетному дворі [2, 109–110].

Метою запропонованого авторами дослідження є детальний аналіз та введення до наукового обігу нового нумізматичного матеріалу, виявленого на території Сіверщини та Поділля.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до нових знахідок періоду, що досліджується. Весною 2018 р., житель с. Войнашівки Барського району Вінницької області у лісі виявив скарб (загублений гаманець) із 89 мідними монетами середини XVII ст. (Рис. 1). Знахідка, на нашу думку, є унікальною через нетрадиційний її склад для подільського регіону вказаного періоду. Стан збереження скарбу (гаманця) задовільний – більшість монет окислені, вкриті зеленою патиною, більшість зображень та написів нерозбірливі, що свідчить про тривале перебування монет у землі. Державами–емітентами у знахідці виступають Московське царство часу правління царя Олексія Михайловича (1645–1676) та Прибалтійські володіння Швеції ризького карбування часу правління королеви Христини Августини (1632 – 1654).

У гаманці присутні 16 білонних і мідних солідів Прибалтійських володінь Швеції, 53 мідних копійки та 16 денг Московського царства 50-х років XVII ст. Найстарішими монетами Войнашівського скарбу є соліди Христини Августини початку 40-х років XVII ст., наймолодшими – мідні копійки 1655–1656 рр. царя Олексія Михайловича.

На нашу думку, втрачений гаманець міг належати московському стрільцеві, який супроводжував царську делегацію до гетьмана Б. Хмельницького у його резиденцію у м. Бар (нам відомо 9 універсалів гетьмана, підписаних ним у Барі чи під Баром протягом 1649 – 1656 рр.). Друга версія полягає у тому, що стрільці, які отримували у досліджуваній період платню мідними полтинами, півполтинами, алтинами та копійками, супроводжували царське жалування чи інші товари козакам згідно умов Березневих статей 1654 р. і зупинилися у Войнашівському лісі на перепочинок. Один із них загубив гаманець.

Розглянемо метричні показники монет гаманця. Загальна їх вага складає 34, 37 г. У комплексі присутні 16 (18%) солідів (1/3 гроша) Прибалтійських володінь Швеції ризького карбування часу правління королеви Христини Августини (1632–1654) загальною вагою 7, 23 г. На окремих мідних монетах залишилися білонне покриття із зеленою патиною, герб м. Риги, окремі написи латиною: «SOLIDVS», «CHRISTINA», а на інших – лише мідні кружки з нечіткими зображеннями та написами.

Монети цього номіналу, які мають гарне збереження (перебували у землі у керамічній закритій посуді), мають вагу 0, 46 – 0,59 г (Рис. 2), а у досліджуваному скарбі вага солідів коливається від 0,16 г (фрагмент) до 1,05 г, тобто в середньому становить 0,46 г (Див. таблиця № 1). Більшість солідів надщерблені, надламані, викришені (Рис. 3).

Нами доведено, що у більшості скарбів досліджуваного періоду, виявлених на землях Гетьманщини, переважають білонні трояки, шостаки, півтораки та соліди Речі Посполитої, Священної Римської імперії, Прибалтійських володінь Швеції, Пруссії 20 – 50-х рр. XVII ст., рідше – срібні та мідні монети часу правління царя Олексія Михайловича (1645–1676) [4]. У Войнашівському скарбі містилося 56 (62,9 %) мідних копійок та 16 денг (1/2 коп.) (18%) цього царя. Аналіз копійок за ваговими показниками свідчить про те, що монети виготовлялися на різних монетних дворах (московському та псковському) за дроговою технологією та різними парами штемпелів. Вага мідних копійок коливається від 0,31 г до 0,51 г, а середня вага становить 0,41 г (Див. дод. табл. 1).

Як відомо, Московський уряд був дуже незадоволений економічною та політичною самостійністю гетьманської України на чолі з Богданом Хмельницьким, Іваном Виговським, Юрієм Хмельницьким, орієнтацією українського ринку на європейські країни. Тому, ще після укладення українсько-московського військово-політичного союзу у 1654 р., московський уряд здійснював спроби встановити на українських землях грошовий і натуральний податок, вводив обмеження на торгівлю Гетьманщини з Центральною

Європою через Гданськ, провів широкомасштабну грошову реформу у 1654–1663 рр., стимулював торгівельні зв'язки з Московським царством, розпочав карбування пробного срібного чека (1,5 гроша) для Лівобережної України у м. Сєвську [7, 101].

Суть грошової реформи Олексія Михайловича полягала у карбуванні крупної грошової одиниці – срібного рубля-єфимка, який за вагою і формою був подібний до західноєвропейського талера. «Єфимки з ознакою» були західноєвропейськими талерами вагою 28 г, які мали для надання їм обігової законності два московських надкарбування: одне у вигляді звичайного круглого штемпеля копійки із зображенням вершника із списом у руці, інше – прямокутне тавро з датою «1655», яка подана арабськими цифрами і за європейським літочисленням [7, 95]. Були також введені нові фракції рубля-єфимка: мідна полтина (50 коп.), півполтина (25 коп.), алтин (3 коп.), копійка і деньга (0,5 коп.).

Відомо, що мідні копійки в Московському царстві за наказом царя Олексія Михайловича розпочали карбувати за примусовим курсом на Московському, Новгородському, Псковському та Кукенойському монетних дворах наприкінці 1655 р. [13, 233]. За зовнішнім виглядом вони не відрізнялися від однотипних срібних копійок, однаковою спочатку була і їх вартість. З пуда міді (16 кг) карбували мідних копійок на 400 рублів (40000 штук). На 1 рубель йшло 100 срібних або мідних копійок. За період із 1655 до середини 1663 р. мідних дровових копійок було випущено на загальну суму 20 млн. рублів [17, 169]. Середня вага мідної копійки складала близько 0,43 г.

У Войнашівському скарбі вона становить близько 0,41 г., тобто в основному відповідає встановленій московським урядом монетній стопі. Усі мідні монети знахідки вскриті зеленою та сірою патиною, сильно окислені, частина з них злиплися між собою (від 2 до 5 монет) (Рис. 4).

На мідних копійках на аверсі простежується зображення Георгія Переможця (вершника) верхи на коні із списом у правій руці, яким він вбиває змія. На реверсі є напис старослов'янської мовою: «Алексеї Михайлович, царь и великий князь Всея Великая и Малая Русси». Це свідчило про те, що нова мідна копійка як і новий рубель призначався для Московії, а також для України (Рис. 5). У новій знахідці присутня оригінальна мідна копійка вагою 0,40 г, яка докорінно відмінна від мідних монет відкарбованих на новгородському і московському монетних дворах досліджуваного періоду. На аверсі монети замість вершника на коні із списом, зображено царя, сидячого на троні, в короні із скіпетром з заокругленим верхів'ям у правій руці, у лівій – із державою. На реверсі через усе поле монети розміщений напис: «Царь, великий князь Алексей Михайлович всея Руси» (Рис. 6.).

Подібне зображення нам вдалося відшукати у працях І. Спаського [15, 118] та мінікаталозі В. Нечитайла за 1999 р. (Рис. 7) [14, 72]. За даними авторів мідні копійки Московського (Англійського), Новгородського, Псковського та Кукенойського монетних дворів карбувалися без року карбування, їх діаметр становив 8 x 11 мм, вага від 0,45 до 0,50 г та на усіх їх видах на аверсі був відкарбований вершник із списом. На даному типі псковської мідної копійки в центрі зображений цар у короні із скіпетром і державою в руках (Рис. 8).

Царський указ Олексія Михайловича про сплату податків лише срібними копійками старого типу, тоді як казна виплачувала жалування чиновникам та стрільцям (в тому числі, які розміщувалися у кількох московських гарнізонах в Україні) мідними копійками, ще більше загострили ситуацію. Населення Гетьманщини, яке звикло користуватися повноцінною європейською монетою дукатові-талерного типу, відмовлялося приймати низькопробні мідні копійки. Але якщо спочатку населення та стрільці беззастережно приймало від казни мідні копійки, то вже з 1656 р. ситуація різко змінилася: надмірний випуск мідних копійок в умовах наростаючої економічної кризи та війни з Річчю Посполитою, поява великої кількості фальшивих монет призвели до фінансової кризи, а також до знецінення мідної монети та швидкого виведення з грошового обігу срібної монети.

Спроба розрахуватися мідними монетами із козацьким військом викликала бурхливий протест з боку старшини та козаків. Зокрема, гетьман Іван Виговський (1657–1659) на нараді полковників у Корсуні у 1658 р., насміхаючись над мідними копійками, з обуренням заявив про незгоду з цим рішенням царського уряду [17, 169]. Уклавши Гадяцьку угоду в

тому ж році, гетьман запропонував карбувати свою власну українську срібну монету європейського (круглого) типу [1].

Випуск мідної копійки тривав із кінця 1655 р. до початку 1663 р. на Московському, Новгородському, Псковському і Кукейнойському монетних дворах. На цих монетах під зображенням вершника на коні розміщено знак «ЦА». Але до 1662 р. мідні копійки поступово впали в ціні порівняно із срібними монетами. Обіг мідної монети допускався лише в європейській частині Московської держави, а в Сибірі будь-які платежі повинні були здійснюватися лише сріблом як старого, так і нового зразка.

Поряд із мідними копійками, алтинами (3 коп.), полуполтинами (25 коп.), полтинами (50 коп.), за розпорядженням Московського царя, в період грошової реформи карбувався найдрібніший номінал – мідна дротова деньга номіналом в 8 копійки. Їх середня вага становила 0,25 г. У досліджуваному скарбі (втраченому гаманці) вони присутні у кількості 16 екземплярів (18 %) (Рис. 9, табл. 1). Загальна вага деньг складає 4,1 г, із яких 2 мали вагу по 0,30 г, 5 – по 0,29 г, 2 – по 0,28 г, 1 – по 0,27 г, 1 – по 0,26 г, 2 – по 0,25 г, 1 – по 0,23 г, 1 фрагмент – 0,09 г. Тобто найдрібніша монета карбувалася без чіткої системи, на довільно нарізаних із мідного дроту заготовках і вага їх дуже різна. Але у середньому вага однієї денги відповідала метричній нормі – 0,26 – 0,26 г. Стан збереження денг у гаманці незадовільний, на частині з них збереглося зображення вершника на коні із списом і написи кирилицею, але більшість вкриті зеленою патиною.

Платня для службовців та стрільців у період грошової реформи виплачувалася у мідній монеті, а податки казна збирала із населення московського царства лише старими срібними копійками. Така політика Олексія Михайловича привела до так званого “мідного бунту” 25 липня 1662 р., в результаті чого сотні його учасників загинули. Інші були відправлені на каторгу до Сибіру [13].

Повне розбалансування грошового ринку Московського царства, зникнення з обігу срібних монет та поява великої кількості мідних і срібних фальшивих копійок призвели до того, що у 1662 р. за 10 мідних копійок на ринку давали 1 срібну, а на початку 1663 р. вона коштувала вже 15 – 20 мідних копійок [17, 170.]. 15 червня 1663 р. карбування мідних копійок царським указом було припинено. Уряд відновив карбування срібної копійки за монетною стопою 1632 р. та розпочав прийняття до казни мідні копійки. При цьому за 100 мідних копійок платили від 5 до 1 срібних копійок [7, 97].

Висновки. Розглянувши історіографію проблеми, скарби, у яких були присутні мідні монети Московського царства та виявлений у 2018 р. новий скарб мідних монет середини XVII ст. із Поділля, ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, нами доведено, що у більшості скарбів досліджуваного періоду, виявлених на землях Гетьманщини, переважають білонні трояки, шостаки, півтораки та соліди Речі Посполитої, Священної Римської імперії, Прибалтійських володінь Швеції, Пруссії 20 – 50-х рр. XVII ст., рідше – срібні та мідні монети часу правління царя Олексія Михайловича (1645–1676). По-друге, після «мідного бунту» 25 липня 1662 р., Московська держава за рішенням царя Олексія Михайловича у 1663 р. повернулася до старої монетної системи, яка базувалася на срібній копійці, мідна була повністю виведена з обігу. По-третє, після реформи в Московському царстві, а також в м. Києві та його околицях, де стояв московський гарнізон, масово почали з’являтися так звані «луженные деньги», тобто фальшиві посріблені, лужені і вкриті ртуттю мідні копійки. По-четверте, єдиним позитивним результатом грошової реформи Олексія Михайловича, на нашу думку, був допуск в грошовий обіг Московського царства талера, але не у вигляді рубля, а у вигляді ефимка з «признаком», що наближало нову російську систему до європейської. По-п’яте, грошова реформа не досягла вирішення питання про зміну грошового господарства Гетьманщини на користь Московії через стійку традицію використання українцями польських та західноєвропейських монет дукатово-талерного типу. По-шосте, знахідка гаманця із мідними, переважно московськими копійками та деньгами із Войнашівського скарбу, є досить рідкісною на території Поділля, але з другого боку, вона яскраво демонструє асортимент московського грошового господарства в ході невдалої грошової реформи царя Олексія Михайловича.

ДОДАТКИ

Таблиця 1. Кількісні показники складу Войнашівського скарбу 2018 р.

№ з/п	Копійки вага	Копійки вага	Копійки вага	Деньги вага	Соліди вага, г
1	0,37 г	0,47 г	0,40 г	0,28 г	0,36 г
2	0,50 г	0,35 г	0,39 г	0,25 г	0,38 г
3	0,39г	0,40 г	0,39 г	0,27 г	0,42 г
4	0,39 г	0,35 г	0,39 г	0,25 г	0,56 г
5	0,34 г	0,42 г	0,39 г	0,30 г	0,30 г
6	0,37 г	0,38 г	0,51 г	0,29 г	0,37 г
7	0,43 г	0,31 г	0,51 г	0,29 г	0,44 г
8	0,41 г	0,36 г	0,51 г	0,23 г	0,27 г
9	0,39 г	0,31 г,	0,51 г	0, 29 г	0, 96 г
10	0,35 г	0,31 г	0,51 г	0, 28 г	1,05 г
11	0,40 г	0,34 г	0,37 г	0, 30 г	0,46 г
12	0,37 г	0,32 г	0,51 г	0,29 г	0,41 г
13	0,42 г	0,32 г	0,40 г	0,29 г	0,47 г
14	0,47 г	0,31 г	0,40 г	0,26 г	0,37 г
15	0,36 г	0,31 г	0,40 г	0,23 г	0,26 г
16	0,34 г	0,31 г	0,37 г	0,09 г (фрагм)	0,16 г
17	0,40 г	0,43 г	0,43 г		
18	0,42 г	0,44 г	0,39 г		
19	0,40 г	0,35 г	0,34 г		
Всього	7,52 г	6.79 г + 8.49 = 22,8 г	57(64%) 23,04 г	16 (18%) 4,1 г, 0,25 г в середньому	16(18%) 7,23 г
			0,40 г в середньому		0,46г в середньому
Всього	89 монет 34,37 г				

Рис. 1. Скарб мідних дровових копійок, деньг Московського царства та білонних солідів Прибалтійських володінь Швеції 50-60-х років XVII ст.

Рис. 2. Солід ризького карбування Прибалтійських володінь Швеції королеви Христини (1632-1654) із с. Козарівка Барського р-ну, 2013 р.

Рис. 3. Прибалтійські володіння Швеції, Христина (1632-1654) і Карла X (1654-1660), мідні соліди 40-50-х рр. с. Войнашівка Барського р-ну, 2018 р.

Рис. 4. Мідні копійки царя Олексія Михайловича, які злиплися між собою.

Рис. 5. Мідні копійки із Войнашівського скарбу

Рис. 6. Московське царство, Олексій Михайлович (1645-1676), мідна копійка псковського монетного двору. Вага 0,40 г, діаметр 11х 8 мм. С. Войнашівка, 2018 р.

Рис. 7 Московське царство, Олексій Михайлович (1645-1676), мідний алтин псковського монетного двору. Вага 1,5 г, діаметр 10х 13 мм (за В. Нечитайлом)

Рис. 8. Скіпетр та держава царя Олексія Михайловича з Оружейної палати у Москві

Рис. 9. Мідні деньги (1/2 копійки) Олексія Михайловича (1645-1676) із Войнашівського скарбу 2018 р.

Список використаної літератури

1. Бакалець О. А. Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства (за письмовими та скарбовими джерелами) / О.А. Бакалець. – Львів: Магнолія 2006, 2015. – 232 с.
2. Бакалець О. А. Срібна російська копейка в грошовому обігу України XVII – XVIII ст. / О.А. Бакалець // Історико-географічні дослідження в Україні. Зб. наук. праць. – К.: НАНУ. Ін-т історії України, 2004. – Число 8.
3. Бакалець О.А. Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648 – 1781 рр.) / О.А. Бакалець. – К.: ВД «Стилос», 2012. – 336 с.
4. Бакалець О. А. Скарби монет XIV – середини XVII ст. Документи та матеріали / О.А. Бакалець. – Бар; Вінниця; Кам'янець-Подільський; Хмельницький; Київ : Вид. О. Філюк, 2017. – 200 с.
5. Белашов В.І., Бакалець О.А., Ключев А.М. Монетно-речові скарби Глухівського Петропавлівського монастиря другої половини XVI – XVIII ст. (с. Будище) // Історичні студії суспільного прогресу. – Вип. 5. – Глухів, 2017. – С. 109–124.
6. Белашов В.І., Ключев А.М. Монетні скарби колишньої столиці Гетьманщини м. Глухова та його округи (друга половина XVII – XVIII ст.) // Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку. – Бар; Вінниця, 2014. – С. 172.
7. Голиш Г. М. Основи нумізматики: навчальн. посібник. – 2-е вид. – Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2006. – 314 с.
8. Ключев А. Топографія знахідок монетно-речових скарбів XVII – XVIII ст. на території Глухівського району/А. Ключев // Сіверщина в історії України. Наукове видання. – Вип. 11. – Глухів; Київ, 2018. – С. 96 – 104.
9. Ключев А.М. Грошовий обіг та лічба монет на території Сіверщини (1648 –1782 рр.) (За письмовими та скарбовими джерелами): Магістерська робота. Глухів, 2018. – 233 с.
10. Ключев А. М. Грошовий обіг на території м. Глухова в другій половині XVII – XVIII ст. (за скарбовими джерелами) // Студентські історичні студії. – Глухів, 2018. –С. 224 – 232.
11. Когляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М.Ф. Когляр. – К.: Наукова думка, 1971. – 176 с.
12. Курок О. І., Бакалець О. А., Ключев А. М. Скарби мідних монет Речі Посполитої, Московського царства та Прибалтійських володінь Швеції середини XVII ст. з Сумщини // Сіверщина в історії України. Наукове видання. – Вип. 13. – Глухів; Київ, 2020. – С. 100 – 110.
13. Мельникова А. Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Первого / А. Мельникова. – Москва : Финансы и статистика, 1989. – 318 с.
14. Нечитайло В.В. Миникаталог польско-литовских и русских монет, обращавшихся на Украине в XIV – нач. XX вв. – К.: Грета, 1999. – 130 с.
15. Спасский И. Г. Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк. Изд. 3-е, доп. – Ленинград: Изд-во Государственного Эрмитажа, 1962. – С. 114–124.
16. Шерстюк В. Монетний «скарб» (гаманець) середини XVII ст. з Роменщини / В. Шерстюк, М. Коваленко // Сіверщина в історії України. Наукове видання. – Вип. 11. – Глухів; Київ, 2018. – С. 91 – 96.
17. Шуст Р. Нумізматики: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2007. – 371 с.

References

1. Bakalets, O. A. (2015). *Topical issues of the Ukrainian numismatics, genealogy and local history (by written and treasures sources)*. Lviv: Mahnoliia. 232 s. [in Ukr.].
2. Bakalets, O. A. (2004). *Silver Russian copeck in money circulation of Ukraine of the 17th – 18th centuries*. Kyiv: NANU. In-t history Ukraine. pp. 308–334. [in Ukr.].
3. Bakalets, O. A. (2012). *Treasures coins as a source of study monetary Hetman (1648–1781)*. Kyiv: Stylos. [in Ukr.].
4. Bakalets, O. A. (2017). *Coins of the 14th–the middle of the 17th centuries. Documents and materials centuries*. Kyiv: Vyd-ts№ O. Filyuk. 200 s. [in Ukr.].
5. Byelashov, V.I. Bakalets, O.A. Klyuyev, A.M. (2017). *Coins and Treasures of Hlvchiv Petropavlivs'k Monastery of the Second Half of the 16th –18th Centuries (Budishche village). History studiyi pipels progres. V. 5.* [in Ukr.].
6. Byelashov, V.I. Klyuyev, A.M. (2014). *Coins of the former capital of the Getmanate of the town of Hlvchiv and its district (second half of 17th-18th centuries). Abstracts of papers: Bars'ka zemlya Podollya.* Bar – Vinnitsa: [in Ukr.].

7. Holysh, G.M. (2006). Basics of Numismatics: teach. Guidances. 2d edition, straighten. and add. – Cherkasy: Cherkasy CSTI. [in Ukr.].
8. Klyuyev, A.M. (2018). *Topography of findings of coin-material treasures of the 17th-18th centuries of Hluchiv district. Sivershchyna in history of Ukraine*, issue 11, pp. 96-104. Hlukhiv – Kyiv. [in Ukr.].
9. Klyuyev, A.M. (2018). *Money circulation and calculating coins in the territory of the Sivershchyna (1700–1782) (According to written and treasured sources). (Magisters thesis)*. Hlukhiv [in Ukr.].
10. Klyuyev, A.M. (2015). *Coin treasures of the town of Hlukhiv and its district (second half of the 17th-18th centuries)*. Tezy III mizhnarodnoyi konferents. *Abstracts of papers*, pp.66-68. Kirovohrad; Kyiv; Pereyaslav-Khmel'nytsiy [in Ukr.].
11. Kotliar, M. F. (1971). *Money circulation in the territory of Ukraine during the feudal period*. Kyiv: Naukova dumka, 216 s. [in Ukr.].
12. Kurok, O., Bakalets, O., Kluyev A.. *Treasures of copper of the Polish-Lithuanian republic, Moscow kingdom and Swedish Baltic lands of the middle 17th century from Sumy region // Hlukhiv – Kyiv: Sivershchyna in history of Ukraine*. V. 13. pp. 121–129. [in Ukr.].
13. Melnikova, A. (1989). *Russian coins from Ivan the Terrible to Peter the Great*. Moskva: Finansy and stateychen. [in Russ.].
14. Nechitaylo, V.V. (1999). *Mini catalogue of the Polish-Lithuanian and in the 14th century early 20th centuries*. Kiev: Greta. [in Ukr.].
15. Spasskiy I. G. (1962). *Russia monetare sistem. Historical and Numismatic Essay*. (3- rd ed). Leningrad: Izd-vo Gosudarstvennogo Ermitazha. [in Russ.].
16. Sherstyuk, V., Kovalenko M. (2018). *Coins «treasure» (purse) of the middle of 17th century from Romny district. // Hlukhiv – Kyiv: Sivershchyna in history of Ukraine*. V.11. pp. 91–96. [in Ukr.].
17. Shust, R. M. (2007). *Numismatics. History of Money Circulation and Minting in Ukraine Manual*. Kyiv: Znannia, 2007. 371 s. [in Ukr.].

BAKALETS Olexy, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History, Jurisprudence and Teaching Methods of Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko,

e-mail: bakalec_alex@ukr.net

KUROK Olexandr, Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University,

e-mail: gnpuoffice@gmail.com

TREASURES OF MOSCOW AND SWEDISH COINS FROM THE VILLAGE VOINASHIVKA BAR REGION VINNYTSIA OBLAST

Abstract. Introduction. *The authors of the article attempt to analyze the quantitative and qualitative composition of wallet with copper coins of the Moscow Kingdom and the Baltic possessions of Sweden found on the territory of Vinnytsia oblast in 2018, to describe negative effects of monetary reform of 1655–1663 of the Tsar Oleksiy Mykhailovych (1645-1676) for the Moscow Kingdom and Hetmanshchyna, suggest their own versions of appearance of the wallet on the territory of Podillia.*

The issue: *The relevance of the research is due to the necessity to determine the role of the currency circulation in Ukraine, especially on the territory of Podillia in the middle of XVII, of copper coin and denha of the Moscow Kingdom which was minted during the monetary reform of 1655–1663 of Tsar Oleksiy Mykhailovych (1645-1676).*

Review of the last researches and sources: *The issue of the role of Western European and Moscow silver and copper coins on the territory of Ukraine of the Hetmanate period (1648–1782) was highlighted in the works of the well-known numismatists of Ukraine: I. Spaskyi, M. Kotliar, R. Shust, H. Holysh, O. Kurok, O. Bakalets, V. Nechytailo, V. Sherstiuk, M. Kovalenko, A. Kliuiev, V. Bielashov and others. Important information on the researched problem is contained in the works of the Soviet researcher V. Melnikova. There is a lot of gaps in the issue which we need to fill.*

The aim *of the investigation is to analyze in detail and to introduce into the circulation the new numismatic material found on the territory of Podillia in the recent years.*

Represent the basic material: *Villager of the Voinashivka Bar Region Vinnytsia Oblast found the treasure (lost wallet) with 89 copper coins of the middle of XVII in the forest. In our opinion the find has unique unconventional composition of the Podillia of the period under study. The condition of the treasure is satisfactory. The most of coins are oxidized, covered with green patina, some of them are chipped, some of depictions and inscriptions are illegible because coins were under the ground for a long time. Some of coins stuck together. The Governments which minted the coin were the Moscow Kingdom during*

the reign of the Tsar Oleksiy Mykhailovych (1645-1676) and the Baltic possessions of Sweden during the reign of the queen Khrystyna Avhusta (1632 – 1654).

There are 16 billion solid coins of the Baltic possessions of Sweden and 53 copper coins and copper denhas of the the Moscow Kingdom of 50's years of XVII century in the treasure (wallet). The weight of the coins is 34, 37 g. The oldest coins are of Voinashivka's treasure are solid coins of Khrystyna Avhusta of the beginning of the 40's years of XVII century, the youngest are copper coins of 1655–1656 years of the Tsar Oleksiy Mykhailovych. In our opinion the owner of the wallet could be the Moscow rifleman who accompanied the royal delegation to the residence of Bohdan Khmelnytsky in the Bar. The other version says that riflemen who received the copper coins as a salary accompanied the royal salary and other goods to the Cossacks according to the conditions of the March articles in the 1654. They stopped at the forest of Voinashivka and one of them lost the wallet.

Conclusion. *We can make the conclusion based on the historiography of the issue and the treasure of copper coins of the middle of XVII found on the territory of Podillia. First of all, after the monetary reform 25 of July 1662 the Moscow Kingdom returned to the old coined system, the copper coin was lead out from the currency circulation. Secondly the coins aren't saved in the treasures of Russia and Ukraine. Thirdly in the Moscow Kingdom and Kyiv on the territory of the Moscow garrison was found fake silvered tined coins covered with mercury. Fourthly the only positive result, in our opinion, was the admission of the thaler into circulation of the Moscow Kingdom, but not in the form of a rouble, but in the form of the yefymka with the "sign" that brought the new monetary system closer to the European one. The monetary reform failed to resolve the issue of changing the Hetmanate monetary economy in favor of the Moscow Kingdom because of using Polish and western European coins. Sixthly the find of wallet with Moscow copper coins and denhas of the Voinashivka's treasure is very rare for the territory of Podillia, but on the other hand it shows us a wide range of monetary economy of the Moscow Kingdom during the failed monetary reform of Oleksiy Mykhailovych.*

Key words: *Hetmanshchyna, the Moscow Kingdom, the Baltic possessions of Sweden, copper coin, copper denha, solid coin, monetary reform of 1655–1663.*

Одержано редакцією 17.03.2020
Прийнято до публікації 19.05.2020

УДК 930=161.2(043)

DOI: 10.31651/2076-5908-2020-1-144-156

БОЙКО-ГАГАРІН Андрій Сергійович,
кандидат історичних наук, завідувач сектору
проблем фондової роботи, Національний
музей історії України (Київ, Україна),
Orcid ID: 0000-0003-4610-3665
e-mail: boiko.gagarin@gmail.com

ПІДРОБКА ПАПЕРОВИХ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У цій статті досліджено проблему виявлення підроблених паперових грошей на території України, що входила до складу Російської імперії. В досліджуваний період майже всі найпоширеніші паперові гроші були підроблені фальшивомонетниками. Метою дослідження є виявлення особливостей підробки паперових банкнот, локалізація місць сплесків масового виявлення підробок, встановлення особливостей виготовлення, виявлення та знешкодження населенням фальшивих грошей. Методологію дослідження складає комплекс загальнонаукових емпірико-теоретичних методів, цитування матеріалів архівних джерел здійснено методом транскрибування. Наукова новизна. Необхідність вивчення аспекту підробки тривалий час виходила за межі наукових інтересів нумізматів, дослідження теми також не входило до перспектив розвитку вітчизняної нумізматики. На сьогоднішній день у вітчизняній історіографії немає всебічної ґрунтовної праці з вивчення процесів підробки грошей в Україні в імперську епоху. Практичне значення досягнутих результатів полягає у можливості використання отриманих висновків за такими напрямками подальших досліджень: кримінальна історія, історія грошового обігу, в навчальній та методичній літературі. Основні результати дослідження. З'ясовано, що фальсифікаторами підроблювалися майже всі найпоширеніші номінали грошових знаків досліджуваного періоду. У 1880-х рр. поліція Поділля зафіксувала масштабний спалах підроблених